

Poznim rodovom bo govorila ta bronasta vizija o poljski zgodovini, pa tudi o umetniku, ki mu je bilo usojeno, da je lahko povedal, kakšno peklo in nebo je nosil v svojem srcu.

* * *

Te vrstice so samo kratka oznaka vtisov teh dveh razstav. Hotel sem z njimi samo zbuditi zanimanje za delovanje nekaterih čeških in poljskih umetnikov. Za temi so še legije drugih. Kdor se hoče z njimi bližje seznaniti, se mora vanje zaglobiti in jim predvsem priti vsaj do polovice poti — naproti.

Felicijan:

Kmet Elija.

1.

Iz skednja je stopil kmet Elija, pogledal je proti nebu, šel čez dvorišče in mislil:

„Deset mernikov sem sejal kot Brtačev, gnojil sem in oral, ni mi pobila toča, toda pripeljal je Brtačev tri voze snopov, tri polne voze, jaz le enega in tisto malo, ki leži še na njivi . . . Čudno je to, čudno . . .“

Upognila so se mu kolena, omahnile roke, in glava se mu je globoko povесila.

Dvignil je počasi pogled in videl je domačo streho. Rodil se je in živel pod njo; imel jo je že njegov oče, ded in dedov dedje.

„Ni velika naša hiša,“ je pomislil Elija, „sosed ima večjo in lepša je, tudi trdna je bolj . . .“

Začul se je ropot od sosedove hiše. Kakor da bi škripala kolesa, kakor bi se napejali konji, da potegnejo voz, naložen do vrha in čez mero.

Eliji se je skrčil mezinec na roki in stisnili so se zobje.

„Spravljajo v žitnice . . .“

Mana, njegova žena, se je vrnila od soseda. Stopila je v hišo in mu sledila s pogledi, ki so bili radovedni in polni mržnje. Močna ženska je bila in ne brez lepote. Njeno lice je razbrazdal čas, ali ostala je na njem zdrava rdečica.

Elija je zagledal svojo ženo in strepetal je po vsem životu; obšlo ga je neprijetno.

Mana se je zasmejala. Začutila je, kakor že večkrat, stud in tajno sovrašтво do moža, ki mu je obljubila večno zvestobo.

„Slišiš?“ je dejala, „Brtačev je pripeljal tri voze. Vozil je s tistima rdečima, lepa sta, močna in debela, kakor jih je malo . . .“

Elija se je ozrl. Slišal ni besedi, toda razumel je misel:

„Tri voze in vozil je s tistima rdečima, dve leti sta stara.“

Nakremžil se mu je obraz, kakor bi hotel zajokati in zarohnel je:

„Molči, stara! Nehaj!“

Ali že tisti hip mu je bilo žal; zlezal je v dve gubi in obmolknil. Žena je namrdnila ustnice.

„Dedec sitni in neumni . . .“

Rekla je in se prestrašila besedi. Molčala sta oba; Mana je šla v kuhinjo, Elija je stopil v izbo.

V hiši na mizi se je kadilo iz sklede. Trije otroci so že sedeli na klopi in poželjive ter lačne so jim bile oči. Ded je strkaval pipo na tla; z očmi je lovil žlico, ki mu jo je porinila snaha. Hlapec Anza je imel obe lakti uprti ob mizo in brado ob dlani. Mlad je bil in orjak. Elija je sedel trdo na klop, da so zaškripale deske. Spustil je trdo roko na mizo in prijel za žlico. Nemo je naredil križ in zamahnil ženi:

„Moli!“

Žena je molila in zajeli so.

Govorili niso ničesar, tudi otročjega krika ni bilo. Mana se je ozrla v hlapca. Anza je povzdignil oči in pogledi so se srečali; tedaj se je zazdelo obema, da je Elija dvignil glavo. Nerodno je bilo hlapcu in kri mu je silila v lica. Potegnil je s prsti po laseh in po obrazu ter izpregovoril:

„Brtačev je našel za tri voze . . .“

Elija je temno pogledal.

„Kaj nam mar, kaj Brtačev . . .!“ je siknil skozi zobe in ni izgovoril do konca. Položil je žlico na mizo in vstal; v veži je zajel s korcem vode in pil z žejnimi požirki.

2.

Svitalo se je in tišina je vladala še povsod, ko se je vzdignil kmet Elija iz sena in stopil na dvorišče. Pomencal si je oči in postal; zadovoljno je ogledoval nebo, kajti kazal se je lep dan. Šel je klicat hlapca in ženo.

„Anza, na noge, dan je!“

Anza je vstal in zaspane so bile njegove oči.

„Mana, pokonci! Stopi, da skuhaš; solnce gre že čez hrib.“

Mana je vstala, nevolja se ji je brala na licih in tihe besede:

„Še v noči sitnari . . .“

Elija se je čutil krepkega in mladega in bil je vesel. V hlev je šel krmit živino in lepo ji je govoril. Zaokrožila so se mu usta na smeh, kajti živina je bila lepo rejena. Hitrejše se je zasukal, nametal je v jasli sena sivcem in nastlal liskam. Nad domom se je kadilo, v kuhinji je živahno vrelo in kipelo v loncih. Plamen na ognjišču je plapolal visoko pod obok, ki je bil kakor s črnim žametom prevlečen; skozi malo lino je silil dan. Mana je sedela na nizki stolici, ob vratih je slonel hlapec Anza, narahlo upognjen. Oči so se mu zagreble v plamen in molčala sta oba.

Začule so se stopinje Elije in zdramila sta se. Elija je godrnjal, kajti palila ga je jeza.

„Vse sam, vse le sam . . . Anza! Kje pa si? Naprezi! Mana, zasučí se!“

„Ah, čarovnije ne znam . . . Moj Bog!“ . . .

Vzdignilo se je solnce izza hribov in razpršile so se meglice. Rodil se je dan, kakor jih je malo. Golobi so se spustili iz golobnjakov, krožili so nad streho, da se je svetila njih srebrna perot.

Pred vežo na dvorišču sta stala vola, ki ju je hlapec Anza napregal. Elija je stopil iz veže, žena je prišla za njim in se zagledala v jutranje nebo.

„Srečno hodita!“ . . .

Elija je zamahnil z roko, sedel je na voz in hlapec mu je prisedel.

„Sveti križ božji . . .“ je mrmral Elija.

Mana je stala še dolgo na pragu in strmela za njima, da je izginil voz za lesa. V očeh ji je obvisela sosedova češnja. Med zelenjem je žarelo rdeče cvetje, kakor bi viseli sočni rdeči grozdi in se spenjali po vejah.

„Moj Bog, kako se vara človek! . . . Samo orumenelo listje v solncu, drugega nič . . . Moj Bog, kako si star, Elija!“ . . .

Vrnila se je v kuhinjo, razbrskala je pepel in žerjavico in pristavila za družino . . .

Poldne je bilo. Mana je stala na pragu, najmlajši otrok jo je držal za krilo in kričal. Elije in hlapca še ni bilo od nikoder. Mani so zaplamtele oči in togota ji je žarela iz njih.

Obedovali so brez gospodarja in brez hlapca.

Solnce se je začelo večati in rdečiti, dokler ni utonilo za gričem. Od severa je zavel blagodejen hlad. Nedaleč od doma je

romal po klancu kmet Elija sam; ne hlapca, ne voza ni bilo ž njim. Bil je bled kakor zid in ustne so mu bile kakor domače platno. Stopal je razoglav, tresle so se mu roke in noge, tresel se mu je ves život in redki lasje so mu bili razmršeni. Dospel je vrh klanca in razgrnil se je dol pred njim. Na polju je dehtela detelja, dehtela je ajda, zibala se je pšenica, mrmrala je rž. V večernem mraku je videl domače lipe, svoj dom. Pospešil je korak. Mali Tonček se je igral na dvorišču in ga je videl.

„Atej, atej . . .!“

Prileteli so vsi na prag.

Tedaj je Elija zavil na dvorišče.

„Moj Bog, kje pa hodiš?“

Elija je gledal v tla kakor obsojenec.

„Kje je pa Anza?“

Elija je premeril svojo ženo in izpregovoril z mirnim glasom:

„Pride.“

„In voli in voz?“ je vprašala žena.

Zatrepetal je.

„Vola? — Ubita!“

„Jezus, Marija!“ je viknila Mana in najmlajši otrok je zajokal.

Elija se je zavedel. Kakor da se je prebudil iz sanj, izpregovori:

„Splašila se je žival. Peljala sva z Anzo po Strmcu; voz je bil naložen, težak . . . takrat se je splašila žival . . . Skočim na stran, Anza na drugo . . . Šlo je po klancu . . .! Hitrejšje, vedno hitrejšje . . . spustim se v tek . . . postojim . . . zdaj, zdaj . . . izginilo je vse. Trde so mi postale noge, temno je bilo okrog mene . . . S travnikov so prihiteli ljudje. V globočini pod Strmcem je ležalo vse razbito, žito razmetano. Tulil je vol, ves je bil polomljen . . .“

Mana je zajokala.

„Kje je Anza?“

„Živ in zdrav je ter še pride.“

Elija je pripovedoval:

„Na meji je sedel Brtačev in me gledal . . . Ubil bi ga bil takrat, tako mi je bilo. ‚Kaj pa hočeš?‘ zakričim. ‚Nič,‘ odgovori. Videl sem, kako mu je šlo na smeh . . . privoščil mi je . . . o seveda, privoščil . . . Slišal sem, ko je rekel: ‚Prst božji‘ . . .“

Žalosten večer je bil. Elija je legel na jaso pod češnjo in se zatopil v težke sanje. Pri sosedu je trkal berač; platneno malho je imel čez glavo, sive lase in sive oči . . . Odprla so se vrata. Brtač in njegova žena sta se začudila: „Ti, Elija?“ —

Spel se je pokonci; počiti je hotelo nekaj v njem. Na ušesa mu je donel smeh: „Ti, Elija?“ In slišal je, kako škripljejo težka kolesa, kako ječe osi, slišal je pokanje biča in vesel glas . . .

Razprostrl je svoje žilave in koščene roke proti sosedovi hiši; njegov obraz je bil grozeč, oči divje in strašne . . .

3.

Na nebu so se kopičili črni oblaki, pripravljalo se je na nevihto. Kadar se je prikazala luna izza oblakov, so vstale po vsem nebu orjaške črne pošasti in njih groza je segala od nebes do zemlje.

Elija je ležal nepremično na svežem senu in strmel v nebo. Pod njim je težko dihala goved, okoli njega je vonjala planinska paša.

Završalo je nekaj, zbudilo se je listje, zavel je veter od nekod in zaječal je globoko ob oglu. Elija je pomislil:

„Dež bo.“

Mrazilo ga je. Z obema rokama je posegel po senu, da bi se zakopal vanj. Zastala mu je sapa, kakor bi se nekdo plazil, se mu je zdelo. Minuto je napeto poslušal: vse je bilo tiho. Odel se je s senom in bilo mu je prijetno. Završalo je drugič in tretjič, kmalu je tulil vihar med vejami in ob slemenu; slišal je, kako so padala jabolka z drevja.

„Vse sadje mi otrese,“ si je mislil.

Zadremal je.

Sedela sta pri peči, on in Mana. Molčala sta, na mizi je brlela luč; plamen je trepetal, da je bilo videti, kakor bi lizala senca po steni.

„Ali slišiš?“ je vprašala.

„Slišim — a kaj zato?“

Nekdo je peljal s parizarjem, težko so škripala kolesa, žvižgal je bič . . .

Odpri je oči.

Zabliskalo se je nad daljnimi gorami in čez dolgo je zagrmelo zategnjeno in natiho, da bi človek zaspal.

Elija je zatisnil oči.

Pust dan je bil; iz oblakov, ki so segali skoro do tal, je pršilo. Pred njim je ležala ravnina, dolga in široka. Hrast je kipel sredi ravnine pod visoko nebo in pod njim je sedel pastir v haljo zaviti. Piskal je na piščal, Elija je poslušal; bila je žalostna, žalostna pesem. Zazdelo se mu je, da je jesen in začudil se je: že jesen?

Travnik je bil močviren in udiralo se mu je do kolen. Počival je Elija, nikamor ni mogel več. Mislil je:

„Sosedova last . . . njegova posest . . . sosedova. On ima, jaz pa ne. Tako je in nič drugače . . . da, on, jaz ne . . .“

Mislil je Elija in pozabil sproti vse misli. Stal je na klancu in vola sta drvila v prepad. Obtičal mu je glas v grlu, pogledal je okoli sebe; na meji je sedel Brtačev in se smejal. Elija je vzdignil preteče roko ter — se zbudil.

Pod njim je sanjala živina, vihar se je zaganjal v hišo, da se je treslo tramovje; težke kaplje so padale na opeko.

Razlil se je ogenj po vsem nebesnem oboku. Zableščalo se je Eliji, da je z dlanjo zakril oči. Stresla se je zemlja od groma. Spreletelo ga je in zatisnil si je ušesi, da bi ne slišal.

Kakor sama je prišla misel:

„Treščilo je.“

In zavpil je kakor obsedenec z močnim glasom:

„Treščilo je, udarilo je v soseda.“

In v glasu njegovem je bil kronot in želja in strast in obup in groza; to ni bil človeški glas.

Pod njim v hlevu je zamukala goved.

Eliji je bilo, da bi planil, da bi vpil, da bi se smejal; toda premagal se je. Vstal je počasi in se plazil kakor tat. Tiho je splezal po lestvi navzdol na dvorišče. Stal je na dvorišču in gledal, kdaj se posveti nad sosedovo streho. Četrť ure je stal in ni pričakal. Ves premočen se je zdramil in se plašno ozrl naokrog; zdelo se mu je, da se mu nekdo roga in jeza se ga je lotila.

„Čakaj, hudič . . .!“

4.

Elija je ležal tri dni in tri noči po tisti noči; četrti dan pa je vstal, šel na semenj in kupil nov par volov. Navidez je začel staro življenje, a v resnici se je spremenil. Postal je molčeč, privoščil je malokomu besedo. Ni se zmenil za ženo, pogledal ni otrok, nad hlapcem ni več vpil. Večkrat je sedel na dvorišču in premišljeval po cele ure. Mano je začelo skrbeti, da je nekoč zvečer poklicala hlapca.

„Anza, slišiš, naš kuha nekaj! Bojim se.“

„E, kaj —“ jo je zavrnil hlapec in zresnilo se mu je oko . . .

Elija in hlapec sta orala. Pooblačilo se je zjutraj nebo, sive megle so se podile že ves dan po njem. Zemlja je bila suha, da se je kadilo iz nje.

Oba sta bila prašna in nevoljna.

„Dosti za danes,“ je dejal Elija proti večeru; prej ni bil izpregovoril vse popoldne besede.

Hlapec je izpregal, Elija si je brisal znoj s čela; zakašljajal je in pogledal hlapca prav v oči.

„Anza!“ je dejal.

„Kaj?“ je vprašal Anza.

„Kaj imata, ti in pa moja žena?“

„Jaz in pa vaša žena?“

„No, ti . . .“

Nastal je mučen molk. Čez nekaj časa je izpregovoril hlapec:

„Nič!“ in se je obrnil v stran.

Elija se je nalahko nasmehnil.

„Anza! Jaz nisem slep . . . Ženi domov!“

Hlapec je odpeljal vole. Elija se je zravnal, segel si z roko v brado in pogled mu je splaval po ravnini. Dolgo časa je stal tako in pokimal včasih žalostno z glavo: Nenadoma se je divje zasmel.

„He, he, zahvali Brtača, da te ne spodim in ubijem! Brtača, da! Toda . . . Brtač, rodil je naju isti čas . . . tebi rodi njiva pšenico, meni osat . . . tebi smeh, meni jok . . . ti visoko, jaz niže za ped in še več . . . žena me goljufa s hlapcem . . . Jaz pa pravim: „Brtač, isti čas je naju rodil . . .“

Tako je mislil Elija in bilo mu je, da zblazni.

Postalo je hladno. Objel ga je jesenski veter in napotil se je proti domu. Na vasi je mukala goved, ki se je vračala s paše. Njegov dom je bil zapuščen.

„Kje je Mana?“ Ustrašil se je.

Stala je pod kozolcem, in hlapec jo je držal okoli pasu. Elija je videl, da je jokala in čul je šepetanje hlapca.

„Tako?“ je mrmral. „Že davno se mi je zdelo. Resnica torej? . . . Resnica . . .“

Prijel se je za čelo.

„Če je tako, potem mi pomagaj Bog!“ je sklenil starec Elija in ni rekel besede več. Obrnil se je molče, stopil v hišo in prižgal luč.

5

V žganju je hotel vtopiti Elija svojo boleost in strast.

Na rebri, eno uro od vasi, je samevala lepo pobeljena hišica in kmetje so romali v trumah k njej. V desnici nad vrati je bil vžgan napis: žganjarna, in v vetru se je zibal suh smrekov vršiček, znamenje gostoljubja.

Elija jo je primahal, oprt ob palico in s povešenim pogledom. Pomišljaj ni prav nič; sklonil se je in vstopil skozi nizka vrata.

„Mir vam bodi,“ je dejal in vrgel kučmo na veliko zeleno peč.

„Bog daj,“ je donelo od vseh strani.

V prostorni izbi so bile tri mize in nad vsako je viselo nebrot svetih podob in odpustkov. Ob mizah so stale dolge lesene klopi in na klopih so sedeli kmetje. Kozarčki so se smejali pred njimi, polni žgane pijače. Kmetje so jih nagibali pogosto, in Elija je zvrnil prvega na dušek ter poklical krčmarja.

„Žganja mi prinesi! Kaj boljšega!“

In tako so sedeli, peli in pili. Elija ni bil navajen pijače, zato se je upijanil.

Kmetje so prihajali in odhajali. Prišel je Brtačev, in ko ga je Elija zapazil, je udaril z roko ob mizo, da je zažvenketalo.

„Zdaj mi gremo!“ je zavpil naglas in se potrkal na prsi. „Zdaj mi gremo!“

Kmetje so imeli majhne oči in so si mežikali. Eni so pravili: „Pijan je kakor žaba,“ in drugi so vpraševali: „Kaj mu je?“

Med njimi je hodil krčmar in je točil. —

Razorano je bilo polje in spuščali so se črni ptiči v jatah nanj. Hodili so po brazdah in kljuvali, zdajci so vzdignili krik in splavali pod nebo. Tuintam se je plazila po brazdah črna senca. Kopal je kmet z motiko in glava mu je tiščala v črno prst, med dolge enolične razore . . .

Elija je hitel in ni se oziral nazaj; pozabil je na vse, veselja in zadovoljstva je bilo polno njegovo srce.

Streljaj za njim je šel Brtačev. Skoro rejen je bil, sivih oči in rumenkastih vlažnih brk.

„Miha, stopi, da bo družčina!“ je dejal sam pri sebi in pospešil korak, da se je vzdignil oblak prahu za njim. Kmalu je dohitel Elijo, ki ga ni opazil. Položil mu je roko na ramo.

„Kam pa bežiš tako hitro?“

„Bežim?“

Prestrašil se je Elija in široko so se mu odprle oči; zapičil jih je v soseda ter čakal. In nagnil se je bolj, kakor je bila njegova navada.

Prestrašil se je tudi Brtačev Miha.

„No, stopiva, stopiva, dolge so že sence . . .!“

Zdrnil se je Elija; solnce je bilo že blizu gričev.

„Da ti povem: Midva nimava nič opravka! Jaz svojo pot, ti pa svojo!“ . . .

„Kaj si nismo sosedje?“

„Sosedje ali ne!“

„A tako?“

„Tako!“

In Brtačev je podvojil korak, da se je dvignila megla prahu za njim.

Elija je prišel domov z razžarjenimi očmi, da ga Mana še ni videla takega. Šel je v hlev in nato v hišo. Po sobi je stopal iz kota v kot, sedel je k peči, vstal je, stopil k oknu in se zazrl v motne šipe. Sklenil je roki in kakor v molitvi jih je povzdignil k nebu.

Polagoma se je stemnilo; poklical je ženo Mano.

„Mana, da mi ne greš več k Brtaču!“

„Zakaj ne?“

„Ne maram . . . ne trpim . . .“

Elija se je zaničljivo posmehnil.

„Mana!“ je izpregovoril čez dolgo tiho in proseče. „Mana, zakaj me goljufaš še ti? . . .“

Zajokala je. Prižgala je svetilko in se s strahom ozrla v moža; spreletelo jo je mrzlo. Sredi sobe je stal Elija, držal je roki ob bokih in se smejal.

„Brtač grize . . . grize kakor pes . . . Brtača udarim . . .“

6.

Jesensko solnce je opajalo zemljo. Puhtelo je iz njiv, spal je travnik, počival je gozd.

Elija je hodil po polju in mirno mu je bilo v duši. Postaral se je za leta; hodil je kakor siv starček in tresla se mu je roka.

„Oče naš, ki si v nebesih . . .“

Prestal je; vse okoli njega je bilo tiho, da se ga je lotil strah, da se mu je ustavila noga in je zadrhtelo onemoglo telo.

„Oče nebeški! . . . Kaj sem storil?“

Plah pogled je šinil prek senožeti. Elija ni verjel lastnemu glasu, ker tak še ni bil nikoli.

„Storil še nisem.“

Pod goro, kamor so komaj nesle oči, je bil studenec; razlil se je v davnih, neznanih časih po travniku in polju in od tedaj je bila začrtana njegova pot med vrbami in bičjem po široki dalji. Molče je šel svojo pot dan za dnem in kalna je bila njegova voda. Eliji je potok kazal pot skozi vas. Trije topoli so kipeli pod nebo. Zagledal je streho med drevjem . . .

„Sosedova je . . . Brtačeva . . .“

Oblil ga je mrzel znoj. Ozrl se je, žive duše nikjer.

In začul je glas, kakor bi prihajal od neba, kakor bi vstajal iz vode.

„Elija! Zakaj se skrivajo tvoje misli? Elija!“

Oblak je zakril solnce in nebo je bilo pokrito z motno kopreno. Kmetje so bili na polju in spravljali zadnje pridelke.

Elija je stal za sosedovo hišo . . . Črnkasto grozdje se je smejalo v brajdi, petelin je vodil kokoši po dvorišču, golobje so sedeli na strehi in trije otroci so se igrali na dvorišču.

Otroci so zapazili Elijo, ki je molčal.

„Oča, oča!“

„Tiho, otroci, tiho pravim!“

„Oča, mati nam prineso hrušek!“ so kričali.

Elija se je razjezil.

Brtačev Francek mu je pokazal jezik in začel kričati na vse grlo.

Elija je pograbil krepelce ter ga zagnal za otroci, da so se razkropili. Prevzelo ga je sladko čuvstvo.

„Otroci so zažgali . . .“

Neznani glas se je oglasil:

„Ti, Elija!“

Ozrl se je, stal je sam in oči so mu divje svetile.

„Nisem hotel . . . ne morem . . .“

Pomaknil se je bliže k veži in dihal je težko.

„Miha, ali si doma?“

Odgovoril mu ni nihče.

„Ni ga.“

Na dvorišču je ležal kup slame, zraven je stal napol naložen voz. Elija je potegnil žveplenko ob hlače; žveplo mu je prišlo v sapnik, da je zakašljaval in vrgel. Pokadilo se je prav malo in v trenutku se je dvignil plamen pod nebo.

„Storjeno je, Elija!“

Prijel se je z obema rokama za glavo in je zatulil kakor zver.

„Gori!“

Postal je za trenotek in šepetal:

„Jaz nisem, jaz ne . . .“

Na polju so kmetje pustili delo in tekli v vas.

Elija se je spustil v tek in bežal domov. Šel je v hlev, objel vola z obema rokama okoli vratu ter zajokal.

„Jaz nisem, jaz ne . . .“

